
Vladimír Macura a Maria Janion: Literární teorie v Československu a Polsku od osmdesátých let 20. století

Mezinárodní workshop, Praha, 19.–20. března 2020

Workshop pořádá Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., ve spolupráci s Katedrou elektronické kultury a sémiotiky Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy

V rozporu s běžným vnímáním je československá a polská literární věda (literární teorie, literární historie, literární kritika) sedmdesátých a osmdesátých let 20. století velmi rozmanitým polem. Zatímco univerzitní katedry se zaměřují na výuku těch koncepcí literatury, které se etablovaly v pozdních čtyřicátých letech a na počátku let padesátých pod etiketou „socialistického realismu“, a zatímco – přinejmenším implicitně – přetrvávají rámce národní literatury vytvořené v 19. století, samizdatové publikace a neoficiální semináře pořádané v soukromých bytech se snaží uchovat zájem o tradici meziválečné teorie, jako je pražský strukturalismus. Současně s tím literární instituce na zavedených akademiích věd, které jsou lépe vybavené než např. redaktoři samizdatových periodik a které se nacházejí mimo pedagogickou sféru univerzitní literární vědy, nabízejí – alespoň do určité míry – niky pro inovativní literární výzkum. Přestože institucionální a diskurzivní kontexty bývají většinou přísně oddělovány, v některých případech se oblasti jejich působnosti překrývají, takže nekonvenční, nebo dokonce politicky provokativní perspektivy mohou pronikat do oficiálního akademického diskurzu.

S vědomím tohoto pozadí se workshop zaměřuje na literární vědce Marii Janion (*1926) a Vladimíra Macuru (1945–1999). Janion pracuje více než šest desetiletí v Instytutu Badań Literackich Polské akademie věd. Zatímco se – poněkud paradoxně – zapojuje do opoziční vědecké organizace Towarzystwo Kursów Naukowych, je zároveň i profesorkou Gdaňské univerzity. V pozdních sedmdesátých letech publikuje svou první knihu o polském romantismu (*Romantyzm i historia*, 1979, s Marií Źmigrodzkou). Problémem, k němuž se v průběhu svého působení neustále vrací, je konceptualizace daného období jako formativního prvku polské kultury (např. *Czas formy otwartej. Tematy i media romantyczne*, 1984; *Projekt krytyki fantazmatycznej. Szkice o egzystencjach ludzi i duchów*, 1991; *Romantyzm i egzystencja*, 2004). Macura je od roku 1971 zaměstnancem Ústavu pro českou literaturu Československé akademie věd – od roku 1993 až do své smrti jako jeho ředitel (to už v rámci Akademie věd České republiky). V roce 1974 zakládá Baltský svaz, volnou skupinu vědců, kteří se zabývají studiem a hravou prezentací estonské a posléze i lotyšské a litevské literatury; jejich oborová emancipace od kontextu všesovětské literatury do jisté míry implicitně slouží jako metafora pro pohled jeho členů na česko(slovenskou) literaturu. Také Macurovo dílo se zaměřuje na historické období národního obrození a jeho pokračující dopad na národní a kulturní sebepojetí – jako např. monografie *Znamení zrodu* (1983,

také *Český sen*, 1998); později Macura tento přístup rozšiřuje na další historická období a témata – jako československá socialistická kultura (*Šťastný věk*, 1992).

Přes tyto institucionální analogie i přes nedostatek dokladů, že by Janion a Macura vzájemně recipovali svá díla nebo že by se někdy osobně setkali, komparativní výzkum jejich děl odhalí několik paralel:

- Oba se účastní dalekosáhlé rekonceptualizace své vlastní disciplíny. Macurovy studie o klíčovém přínosu filologických debat pro formování českého národního vědomí se nezaměřují pouze na performativní dimenzi vědeckých diskurzů, ale v některých ohledech připomínají také *Imagined Communities* Benedikta Andersona (publikováno 1983). Janion, zaměřující se na mesianistické a historiozofické aspekty polského romantismu, nepovažuje literaturu za reprezentaci, nýbrž za soubor představ, které předcházejí fakt. Oba navrhuji výslovně performativní porozumění literární vědě, které se z dnešního pohledu jeví téměř jako vizionářské.
- Jak je již zřejmé, oba do zavedeného kritického a teoretického diskurzu vnášejí určité pojmy imaginárna. Kdežto řada Macurových textů se opírá o pojmy jako „mýtus“ a „mystifikace“, Janion je nejvíce známá tím, že do polského teoretického diskurzu zavádí pojem „fantazma“. Zatímco první dva pojmy jsou definovány sémioticky, druhý je pevně svázán s psychoanalytickou teorií.
- Texty obou badatelů, Janion i Macury, svědčí o recepci zejména francouzské a anglosaské literární teorie. Ve skutečnosti by pojmy jako Macurův „mýtus“ nebo „fantazma“ Janion byly nemyslitelné bez toho, že by autoři studovali mimo jiné spisy Rolanda Barthesa a Jacquese Lacana. Bližší zkoumání metodologických reflexí Janion odhaluje její obeznámenost s Edwardem Saidem, který ve své knize *Orientalismus* (1978) nazval filologii „vynálezavou disciplínou“. Ve skutečnosti se oba, vedle své kritické práce, zapojili do zprostředkování západní teorie. Janion působila jako redaktorka řady *Transgresje* (1981–1988), série antologií, kde byla kromě prózy a poezie publikována také teoretická díla takových autorů, jako jsou Michel Foucault, Gilles Deleuze a Georges Bataille, často ve vůbec prvním polském překladu. Macura byl iniciátorem a spoluautorem *Průvodce po světové literární teorii* (1988), objemné příručky o zahraniční literární teorii – s medailony a bibliografickými údaji řady prací Rolanda Barthesa, Umberta Eka, Gérarda Genetta, Julie Kristevy aj., z nichž mnoho nebylo v té době k dispozici v českém ani ve slovenském překladu.
- Oba, Janion i Macura, upřednostňují netradiční žánry vědeckého diskurzu. Není překvapivé, že Janion s ohledem na pojetí svého díla jako projektu „krytyki fantazmatycznej“ volí žánr eseje. Macura své pozdní texty označuje jako „sémiotické eseje“, nebo dokonce „semi(o)fejetony“ a v devadesátých letech se představuje jako autor několika historických románů, které bývají čteny jako beletrizace jeho literárněvědných bádání o národním obrození. I když je to zřídka uvedeno explicitně, také zde musíme předpokládat vliv autorů, jako je Roland Barthes.

Využíváme tohoto přehledu k tomu, abychom pozvali literární vědce i badatele příbuzných oborů, jako jsou dějiny vědy, k diskusi mimo jiné nad následujícími tématy a otázkami:

- **Historické kontexty.** Jaké byly institucionální podmínky a jaká byla omezení literární vědy v Polsku a Československu v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století? Jak vzájemně souvisela literární věda „univerzitní“ a „mimouniverzitní“, „oficiální“ a „neoficiální“? A kde se nacházela zavedená místa literárněvědného bádání v rámci akademií věd? Jaké paralely, a především jaké rozdíly mezi Polskem a Československem je třeba vzít v úvahu?
- **Janion a Macura a jejich (re)konceptualizace literární vědy:** literární věda jako „dějiny kulturní imaginace“, jako dějiny idejí, jako „krytyka fantazmatyczna“ (Janion); literární věda jako dekonstrukce kulturních mýtů (Macura); Macurova kulturní sémiotika; literární věda jako performativní, vynálezavá disciplína.
- **Klíčové pojmy:** „fantazma“, „duchovní“ (Janion), „mýtus“, „mystifikace“, „sen“, „kulturní typ“ (Macura).
- **Žánry literární vědy:** esej, „sémiotický esej“, „semi(o)fejeton“, narativní literatura (Macura).
- **Recepce zahraničních teorií:** např. Barthes, Eco, Lotman (Macura); Said, Lacan, Foucault (Janion); co čtou Janion a Macura a jak se to odráží v jejich díle? Jak čtou? Mají k dispozici polské, české nebo slovenské překlady recipovaných děl; pokud nemají, ve kterých jazycích čtou a jak s nimi pracují? Do jaké míry je u nich recepce zahraničních kontextů kombinována s autochtonní teorií (např. pražským strukturalismem)

Vladimír Macura and Maria Janion: Literary Theory in Czechoslovakia and Poland since the 1980s

International Workshop, Prague March 19–20 2020

Workshop organized by the Institute of Czech Literature of the CAS in collaboration with the Department of Electronic Culture and Semiotics of the Faculty of Humanities of Charles University

* * *

Contrary to common perceptions, literary studies (literary theory, literary history, literary criticism) in 1970s and 80s Czechoslovakia and Poland, are a highly diverse field. While university departments focus on the teaching of conceptions of the literary which had been established in the late 1940s and early 1950s under the label of ‘socialist realism’, while, at least implicitly, perpetuating frames of national literature that had been coined in the 19th century, samizdat publications and unofficial seminars held in private apartments try to maintain the interest in prewar theoretical traditions, such as Prague structuralism; outside the pedagogical realm of universitarian literary studies but, at the same time, better equipped than, e.g. the editors of samizdat periodicals, literary institutes at the respective Academies of science offer, at least to a certain extent, niches for innovative literary research. Despite institutional and discursive contexts being mostly kept strictly separate, in some cases, the spheres overlap, thus letting unconventional or even politically provocative perspectives penetrate the official academic discourse.

It is against this backdrop, that the workshop focusses on literary scholars Maria Janion (*1926) and Vladimír Macura (1945-1999). Janion works, for more than six decades, for the Instytut Badań Literackich at the Polish Academy of Science, while, quite paradoxically, both engaging in the oppositional scientific organization Towarzystwo Kursów Naukowych and holding a full professorship at the University of Gdańsk. In the late 70s, she publishes a first book on Polish Romanticism (*Romantyzm i historia*, 1979, with Maria Żmigrodzka), a subject she keeps on returning to throughout her career, conceptualizing the period in question as a formative element of Polish culture (e.g. *Czas formy otwartej. Tematy i media romantyczne*, 1984; *Projekt krytyki fantazmatycznej. Skice o egzystencjach ludzi i duchów*, 1991; *Romantyzm i egzystencja*, 2004). Macura is employed, from 1971, at the Ústav pro českou literaturu of the Czechoslovak and later Czech Academy of Science, and serves, from 1993 until his death, as its director; in 1974, he founds the Baltský svaz, a loose group of scholars who engage in the study and playful performance of Estonian and later also Latvian and Lithuanian literature; to a certain extent, their disciplinary emancipation from the context of an all-soviet culture hereby implicitly serves as a metaphor for the member’s perspectives on Czech(oslovak) literature. Macura’s work, too, focusses on a historical period of ‘Národní obrození’ and its continuing impact on national and cultural self-conceptualizations, such as in his monograph *Znamení zrodu* (1983, also *Český sen*, 1998); he later

expands this approach to other historical periods and subjects, such as Czechoslovak socialist culture (*Šťastný věk*, 1992).

Despite these institutional analogies and despite the lack of proof that Janion and Macura have received their respective works let alone have ever met in person, a comparative study of their writings reveal a series of fascinating parallels:

- Both engage in a far-reaching reconceptualization of their own discipline. Macura's study of the crucial contribution of philological debates to the formation of Czech nationhood not only focusses on the performative dimension of scholarly discourses, but, in certain ways, also reminds of Benedict Anderson's *Imagined Communities* (also published 1983). Focussing on messianic and historiosophic aspects of Polish romanticism, Janion, too, views literature not as representation but as a body of imaginations which precede the factual. Both propose an explicitly performative understanding of literary studies, which, viewed from today's perspective, seems almost visionary.
- As already visible in this, both introduce certain notions of the imaginary into the respective critical and theoretical discourse. While many of Macura's writings rely on concepts such as 'mýtus' and 'mystifikace', Janion is best known for introducing the concept of 'fantazma' into Polish theoretical discourse. While the former two are semiotically defined, the latter heavily draw on psychoanalytical theory.
- Both Janion's and Macura's writings bear witness to a reception of especially French and Anglo-Saxon literary theory which is, with regard to the period in question, very unusual. In fact, concepts such as Macura's 'mýtus' or Janion's 'fantazma' would be unthinkable without the respective author's study of, among others, writings by Roland Barthes and Jacques Lacan, and a closer investigation of Janion's methodological reflections reveals her indebtedness to Edward Said, who, in his book *Orientalism* (1978), called philology an "inventive discipline". In fact, in addition to their critical work, both were heavily engaged in the mediation of Western literary theory. Janion served as editor of *Transgresje* (1981–88), a series of anthologies, which, besides prose and poetry, also published theoretical works by authors such as Michel Foucault, Gilles Deleuze, and Georges Batailles, often in first-ever Polish translation. Macura initiated and co-edited *Průvodce po světové literární teorii* (1988) a voluminous handbook on foreign literary theory featuring outlines and bibliographical data of countless theoretical works, e.g. by Roland Barthes, Umberto Eco, Gérard Genette, or Julia Kristeva, many of which were, at that time, available, neither in Czech nor Slovak translation.
- Both Janion and Macura display an obvious predelection for non-traditional genres of scholarly discourse. Unsurprisingly with regard to the conceptualization of her own work as a "projekt krytyki fantazmatycznej", Janion's genre of choice is the essay. Macura calls his later writings "semiotické eseje" or even "semi(o)fejetony", and, in the 1990s, authored a series of historical novels which often read like the literarization of his scholarly work on Národní obrození. Even if rarely explicitly stated, here, too, an influence of authors such as Roland Barthes must be assumed.

Using this outline as a point of departure, scholars of literary studies and adjacent disciplines such as the history of science are invited to discuss, among others, the following topics and questions:

- **historical contexts:** what were the institutional conditions as well as limitations of literary studies in Poland and Czechoslovakia the 1970s and 80s? How did 'universitarian' and 'non-universitarian', 'official' and 'unofficial' literary studies relate to each other? And what were the respective places of literary studies within the Academies of Science? What parallels, and, above all, what differences between Poland and Czechoslovakia are to be taken into consideration?
- **Janion's and Macura's (re)conceptualizations of literary studies:** literary studies as „history of cultural imaginations“, as history of ideas, as „krytyka fantazmatyczna“ (Janion); literary studies as deconstruction of cultural myths (Macura); Macura's cultural semiotics; literary studies as a performative, inventive discipline
- **key concepts:** 'fantazma', 'ghosts' (Janion), 'mýtus', 'mystifikace', 'dream', „kulturní typ“ (Macura)
- **genres of literary studies:** essay, „semiotický esej“, „semi(o)fejeton“, narrative literature (Macura)
- **reception of foreign theories:** e.g. Barthes, Eco, Lotman (Macura); Said, Lacan, Foucault (Janion); what do Janion and Macura read and how does it reflect in their work? How is it read? Are Polish, Czech or Slovak translations of the received writings available? If not, which languages do they read in and work with? To which extent is this combined with autochthonous theory (e.g. Prague Structuralism)?